

Branka Tafra, Petra Košutar

Razgraničavanje jezičnih entiteta na osnovi modela (ne)identičnosti

Model (ne)identičnosti

Postoji više kriterija kojima se određuje što jest jezik, a što nije. Odmah treba reći da nijedan nije dostatan da bi se sa sigurnošću reklo što je jezik, a što dijalekt, koliko jezika ima na svijetu, što su dva jezika, a što varijante jednoga jezika. To je sve općepoznato. U ovom smo radu pošli drugim putem primijenivši univerzalni kriterij za razlikovanje jednoga od drugoga entiteta. Uspostavili smo model u kojem razgraničavajući istost, jednakost i različitost ujedno razgraničavamo bilo koje entitete, u ovom slučaju jezične.

Pitanje *istosti*, *jednakosti* i *različitosti* zapravo je pitanje identiteta¹, odnosno ne-identiteta. Tim se pitanjem svjesno najviše bave filozofi i to, počevši od grčkih, preko dvije tisuće godina². U običnom se govoru dosta često poj-

---

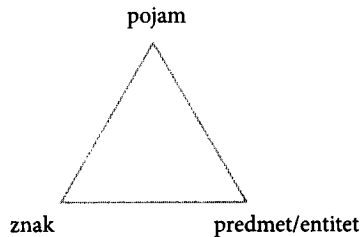
¹ Kad je riječ o identitetu jezika, kroatisti se često pozivaju na Katičića (1986). Usp. i zbornik *Jezik i identiteti* te Škiljan 1998.

² Iako je identitet jednostavan pojam, jedan je od najproblematičnijih s obzirom na nemogućnost definiranja. Definicija identiteta zadaje najviše problema zbog uvijek prisutne cirkularnosti. Neki tvrde kako je identitet nemoguće definirati jer je to pojam kojim definiramo, pa ono što služi definiranju ne može definirati i sebe (usp. Savellos 1990). Uz problem definicije današnje se rasprave vode oko problema osobnoga identiteta, vremenskoga identiteta, kontingentnosti i neodređenosti identiteta (usp. Noonan 2006). Nama za ovu temu dublje ulazjenje u naznačena pitanja nije nužno te ćemo se za ovaj rad usmjeriti na jednostavan

movi *isto* i *jednako* upotrebljavaju kao sinonimi. Pokazat ćemo da *isto* i *jednako* nikako nisu sinonimi i da ih treba razlikovati.

Naši pojmovi – *istost*, *jednakost* i *različitost* – označuju odnos, odnosno određene binarne relacije (Béziau 2003). Vrste odnosa koji se u ta tri pojma mogu pojaviti odnosi su između dvaju entiteta, odnos koji entitet ima prema samom sebi, odnos između znakova za entitete i odnos između znaka i entiteta.

Slika 1. Semantički trokut

Kad se u filozofiji govori o identitetu, obično se govori o onome što ćemo opisati kao istost. Istost razumijemo kao kvantitativnu³ identičnost. Kvantitativna identičnost označuje više odnosa u kojima uvijek sudjeluje samo jedan entitet. Jedan je odnos koji entitet ima prema samom sebi, a drugi je odnos između jezičnih znakova za jedan entitet⁴. Istost je formulirana načelom identiteta koje glasi da sve što jest, jest samo sa sobom identično (Halder 2002).

Kad govorimo o istosti, uvijek govorimo o jednom entitetu. Istost uvijek traži jedno jer ne postoje dva entiteta koja se ni u čem međusobno ne

---

pojam identiteta kakav se zastupa još kod Aristotela, a koristit ćemo se klasičnom slikom toga pojma prikazanom preko Leibnizova zakona identiteta koji čine dva načela. Jedno je identitet nerazlučivih stvari, a drugo je nerazlučivost identičnih stvari (Lacey 2006). Tek ćemo se kratko osvrnuti na suvremeniju problematiku ponajprije započetu kod Fregea u njegovu članku „O smislu i značenju“ objavljenom 1892. (Frege 1995).

³ U literaturi se taj identitet naziva *numerical identity* (Noonan 2006), dok se ono što ćemo mi smatrati jednakošću naziva *qualitative identity*. Radi ujednačenosti odlučili smo se za pojmove kvantitativnoga i kvalitativnoga identiteta. U literaturi postoji i mišljenje kako nema vrsta identiteta, u smislu kvantitativnoga i kvalitativnoga, identitet je samo jedan, jedinstven (*unitary*; McGinn 2003). Smatramo, preciznosti radi, kako se ipak može govoriti o dvjema vrstama identiteta, što ćemo u daljnjem tekstu i objasniti.

⁴ Je li identitet odnos i ako jest, kakav je, postavlja i Frege (1995). Pretpostavlja se kako je identitet refleksivan pojam s obzirom na to da se misli kako je to odnos koji neki entitet ima prema samom sebi (Savellios 1990).

razlikuju⁵. Dva entiteta nikada ne mogu dijeliti sva svojstva, uvijek ostaje jedno koje ne mogu dijeliti samo zato što su dva – svojstvo „biti isti predmet”⁶.

Nadalje, kvantitativna identičnost pretpostavlja i kvalitativnu identičnost. Naime, ako je nešto identično sa samim sobom, onda da bi neki entitet bio upravo on sam, mora imati svojstva koja ga čine upravo tim entitetom, a ne nekim drugim. Istodobno jedan entitet dijeli sva kvalitativna svojstva sa samim sobom.

Odnos istosti možemo prikazati formulom $a = a$, a možemo prikazati i kao $a = b$. $a = a$ predstavlja bilo koji odnos identičnosti gdje se jedan entitet ili znak jednoga entiteta odnosi prema samomu sebi, odnosno znak se odnosi prema entitetu. To bismo mogli prikazati rečenicom *Mačak Feliks je mačak Feliks*. $a = b$ može predstavljati odnos dvaju imena jednoga entiteta, ako oba imena stoje za isti entitet. $a = b$ samo ako vrijedi da $a = c$ i da $b = c$. „a” i „b” predstavljaju dakle znakove koji referiraju na jedan predmet, „c” označuje jedan entitet, a (matematički) znak jednakosti prihvaćamo kao znak kvantitativne identičnosti. $a = b$ može predstavljati rečenicu poput *Ljubo Babić je Ksaver Šandor Gjalski*. Obje su rečenice iskaz istosti, no one se „nekako” razlikuju. Neki filozofi tim dvjema rečenicama pripisuju različitu spoznajnu vrijednost (npr. Frege 1995). Naime, rečenicu *Mačak Feliks je mačak Feliks* prihvaćamo intuitivno, radi se o analitičkom sudu koji vrijedi *a priori*, o rečenici koja ne proširuje našu spoznaju. Neki bi takvu rečenicu nazvali trivijalnom jer ne donosi nikakvu informaciju (Wittgenstein 1987). Druga rečenica donosi nešto „novo”, ona naime tvrdi nešto o nečem, daje neku informaciju. Da je Ljubo Babić Ksaver Šandor Gjalski, nije nešto oko čega ćemo se odmah složiti. Ta je rečenica istinita *a posteriori*, mi smo nekim empirijskim iskustvom spoznali da su Ljubo Babić i Ksaver Šandor Gjalski dva imena jednoga čovjeka. Međutim, kako se u oba slučaja govori o istosti koja je određena načelom identiteta, koje je pak osnovni zakon mišljenja koji kaže da je sve identično sa samim sobom, ta se dva slučaja ne bi smjela razlikovati. Oba moraju biti nužna jer je istost po svojoj biti nužna⁷.

⁵ Ovo prema Halderu (2002) proizlazi iz Leibnizova zakona identiteta nerazlučivoga kao koji glasi: „Ako stvari imaju sva zajednička svojstva ili pripadaju istoj klasi, one su identične u smislu da su zapravo jedna stvar” (Lacey 2006, 170).

⁶ Time se bavio i Aristotel: „Dakle, jedne se stvari zovu *iste* tako, dočim druge *po sebi*, kao i *jedno*. Jer kojima je tvar jedna ili oblikom ili brojem nazivaju se *iste*, te kojima je bivstvo jedno, pa je bjelodano da je istost nekakva ‘jednost’ bitka ili više stvari ili kad se jedno upotrebljava kao da ih je više, kao kad se kaže da je nešto isto sa sobom samim, jer se ono tada upotrebljava kao da je dvoje” (Aristotel 1992, 1018 a 5 – a 10).

⁷ U ovaj problem dalje nećemo ulaziti. Neki filozofi smatraju kako je ovdje riječ o nužnom i kontingentnom identitetu (npr. Frege 1995), a drugi smatraju kako identitet uvijek

Što se tiče istosti tipa $a = b$, moramo spomenuti i Wittgensteinovo mišljenje. Naime, on smatra kako $a = b$ nije istinito. „Besmislica je reći za dvije stvari da su identične, a reći za jednu da je identična sama sa sobom, ne kaže baš ništa” (Wittgenstein 1987, 5.5303). Nije jasno misli li on pod stvari – entitete i znakove, ili samo entitete i samo znakove. Odgovor možemo možda pronaći prije u tekstu u kojem kaže da „jednakost⁸ predmeta izražavam jednakošću znaka, a ne pomoću znaka jednakosti. Različitost predmeta različitošću znakova” (Wittgenstein 1987, 5.53). To naravno ima smisla. U idealnom bi jeziku za jedan entitet svi trebali imati zajednički pojam u svijesti i na taj entitet referirati uvijek istim znakom. Kad postoji više znakova za jedan entitet, postoji i sumnja u potrebu za više znakova ako se radi o istom. No, jednako tako ne možemo prihvatiti da Ljubo Babić nije Ksaver Šandor Gjalski ili, ako uzmemo još jedan, slavni primjer, da Ciceron nije Tulije.

Kada se govori o kvantitativnom identitetu, obično se spominje i Leibnizov zakon nerazlučivosti identičnoga koji glasi: „Ako je a b , onda sve što vrijedi za a vrijedi i za b ”. To ćemo uzeti kao kriterij za istost, s tim da ćemo „sve što vrijedi” razumjeti kao „je identično / isto s”. Na primjer, ako je Ksaver Šandor Gjalski Ljubo Babić, onda sve što vrijedi za Ksavera Šandora Gjalskoga, vrijedi i za Ljuba Babića.

Drugi je pojam koji uvodimo u naš model *jednakost*. Jednakost je kvalitativna identičnost koja označuje podudaranje zajedničkih svojstava dvaju ili više entiteta. Jednakost bismo mogli nazvati i *sličnost*, no zbog subjektivnosti koje naziv *sličnost* povlači, odlučujemo se za *jednakost*, iako neki koriste naziv *sličnost*, npr.: „Stvari se zovu *druge* kojima je ‘više’ ili oblika ili tvari ili (pojmovne) odredbe bivstva. [...] *Slične* se nazivaju one stvari koje posve isto trpe, ili koje su podnijeje (pretrpjele) više istoga negoli *druge*, ili kojima je jedna kakvoća; te prema kojima se mogu mijenjati protivnosti, od kojih je tu više ili su one važnije, i takva je stvar slična drugoj” (Aristotel 1992, 1018 a 15 – a 19).

Dva entiteta mogu biti više ili manje jednaka. Jednakost se može prikazati formulom $a \approx b$ u kojoj znak $\approx$ čitamo kao „je jednako”. Npr. škotski

---

mora biti nužan (npr. Kripke 1997). Argumenata ima i za jednu i za drugu stranu.

⁸ *Jednakost* je ovdje zapravo *istost*.

⁹ Želimo li biti precizniji, reći ćemo kako je riječ o Quineovu zakonu identiteta. Quine je naime proširio i preformulirao Leibnizovo načelo identiteta nerazlučivih stvari na načelo nerazlučivosti identičnih stvari. Leibniz je dvije stvari smatrao identičnima ako ih se u iskazima može zamijeniti, a da iskaz ne promijeni smisao (Lacey 2006). To možemo nazvati i načelom supstitucije. Ovdje nećemo ulaziti u problem supstitucije u iskazima epistemičkoga karaktera.

ovčar i pudlica jednaki su po tome što pripadaju istoj vrsti. Dvije su pudlice također jednake, no ta je jednakost „veća”, višega stupnja od one prve, jer osim što dvije pudlice pripadaju istoj vrsti, dijele i svojstvo pripadanja istoj pasmini. Jednakost je takav odnos koji traži uvijek najmanje dva entiteta. Ne može se govoriti o jednakom unutar jednoga. Nešto je uvijek jednako nečemu drugomu.

Količina zajedničkih svojstava, odnosno jednakosti može biti različita, primjerice jednake mogu biti dvije košulje, pretpostavimo da su gotovo potpuno kvalitativno identične – jednaka su modela, jednake boje, jednaka broja. Ipak su te dvije košulje „samo” jednake, jednostavno zato što su dvije. Usporedivši jednakost između tih primjera, ona se očito razlikuje po svom stupnju. Na kvalitativni identitet možemo gledati kao na slabiji identitet, dok na kvantitativni identitet gledamo kao na potpuni identitet.

Kriterij za utvrđivanje jednakosti (odnosno sličnosti, kako to naziva Aristotel u prije citiranom tekstu) nije lako odrediti. O jednakosti se načelno može govoriti pri podudaranju najmanje jednoga svojstva, pa sve do podudaranja gotovo svih svojstava, do potpune kvalitativne jednakosti. Tako se o jednakosti načelno može govoriti i kod čovjeka i ribe (oboje dijele svojstvo živoga bića), kao i kod dviju košulja koje dijele sva svojstva (jednak¹⁰ broj, materijal, boja, proizvođač ...). Dva entiteta dijele uvijek najmanje jedno svojstvo. Sve što postoji, entitet, identično je sa samim sobom i to je svojstvo koje imaju svi entiteti¹¹. Međutim, u isto vrijeme kad je nešto s nečim jednako, a posrijedi je samo jedno svojstvo, ta su dva entiteta po svim drugim svojstvima različita. Što ćemo onda reći za ta dva entiteta? Jesu li oni jednaki ili različiti? Dvije su mogućnosti. Jedna je da se odrede kriteriji do koje je granice nešto jednako, a od koje je različito, a druga je da se ostavi subjektivnoj procjeni svakoga pojedinca što mu je jednako, a što različito. Međutim, iako svaki čovjek ima pravo misliti i osjećati o nečem što god želi, u znanosti se ne može prepustiti samo subjektivnoj procjeni.

Treći pojam koji unosimo u naš model jest *različitost*. Taj pojam znači negaciju istosti. „*Različite* se nazivaju one stvari koje, iako su drukčije, u nečemu su isto, samo ne brojem, nego ili oblikom ili rodом ili nalikom; uz to, i one kojima je rod drukčiji, te protivnosti; i one koje u bivstvu imaju neku ‘drugost’” (Aristotel 1992, 1018 a 13 – a 15).

¹⁰ Iako govorimo o jednakim svojstvima, ta bi se svojstva mogla nazvati i istima. Biti živo biće – jest jedno svojstvo koje dijeli više entiteta.

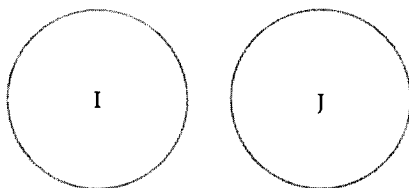
¹¹ Quine je to izrekao svojom dobro poznatom krilaticom „No entity without identity“ (Béziau 2003). Ne postoji entitet koji nema identitet, koji nije identičan sa samim sobom.

Različitost se, kao i jednakost, može promatrati samo preko odnosa najmanje dvaju entiteta. Različitost je odnos širokoga spektra. Za kriterij različitosti možemo primijeniti obrnuti Leibnizov zakon identiteta: a i b su različiti ako sve što vrijedi za a ne vrijedi za b , a nije identično s b . Pritom to „sve” moramo uzeti s rezervom. Naime, ne postoje dva entiteta koji bi se razlikovali u apsolutno svakom svojstvu. Opet ponavljamo, samim time što je nešto entitet ima svojstvo „identičnosti sa samim sobom”, pa stoga dva se entiteta mogu razlikovati u bilo čemu osim u tome. Različitost se može opisati formulom $a \neq b$.

Više je stupnjeva različitosti. Dva se entiteta razlikuju samim time što su dva, što nisu isti predmet / entitet, dakle, čak i ako dijele sva svojstva, samim time što nisu jedno, razlikuju se¹². Nadalje, dva su entiteta različita po onim svojstvima po kojima se ne podudaraju. I dva su entiteta različita ako ne posjeduju nijedno zajedničko svojstvo, osim svojstva „biti identičan sa samim sobom”. Dakle, radi se o širokoj lepezi stupnjeva.

Objasnivši sva tri pojma, pogledajmo kako se ti pojmovi odnose međusobno s obzirom na broj entiteta prisutnih u odnosu. U kakvu su odnosu istost i jednakost, odnosno različitost. S obzirom na to da istost uvijek traži jedan entitet, a druga dva pojma najmanje dva entiteta, na djelu imamo odnos isključivosti. Govor o istosti isključuje govor o jednakosti ili različitosti. Govor o jednakosti ili različitosti isključuje govor o istosti.

Slika 2. Odnos istosti (I) i jednakosti (J)

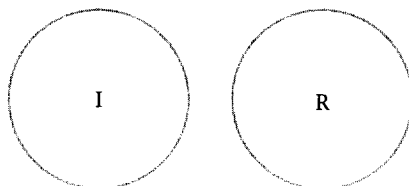

Nadalje, pokušajmo približiti odnos jednakosti i različitosti. Taj je odnos posebno zanimljiv jer se ta dva pojma, iako sadržajno posve suprotna, međusobno nadopunjuju. Između dvaju suprotnih pojmova postoji velik broj nijansi i često nije moguće utvrditi kad su dva entiteta jednaka, a kad su različiti.

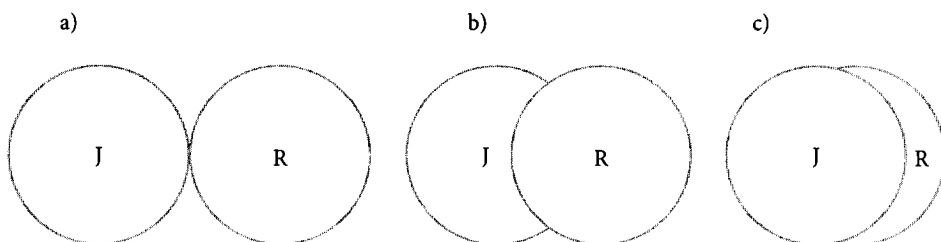
¹² Odatle i mišljenje da ne postoje sinonimi jer već samo postojanje dviju jedinica i izbor jedne potvrđuje njihovu nejednakost. Iako se u hrvatskom jeziku sinonimi nazivaju istoznačnice, ovdje je riječ zapravo o istosti referenta na koje sinonimi referiraju, a o istosti značenja može se govoriti samo uz uvjet da se nedistinktivna semantička obilježja neutraliziraju (Tafra 2005).

ta. Primjerice, što ćemo reći ako dva entiteta dijele točno pola svojstava? Naravno, pitanje je koja svojstva dijele, koja ne dijele, je li riječ o bitnim ili o akcidentalnim svojstvima itd.

Slika 3. Odnos istosti (I) i različitosti (R)

Slika 4. Odnos jednakosti (J) i različitosti (R)

Ovo je shematski prikaz samo triju najvažnijih odnosa: podudaranje samo jednoga svojstva, podudaranje polovice svojstava i podudaranje velikoga broja svojstava. Između tih triju prikaza ima još mnogo nijansi.

Primjena modela na jezične entitete

Primijenimo te odnose na jezični entitet / jezične entitete koji se još ponegdje naziva(ju) *srpskohrvatski*, a češće *hrvatski* i *srpski*. Ako je *srpskohrvatski* pojam za jedan jezik, dakle naziv jednoga entiteta, ne može se govoriti ni o čem jednakom ili različitom unutar njega. Ako se kaže da je *srpskohrvatski* jedan jezik, a želi se govoriti o jednakom ili različitom, u raspravu se mora uvesti još koji jezik, npr. poljski. Ako se kaže da su to dva (tri ili četiri) jezika, može se govoriti samo o jednakosti i različitosti među njima. Potrebno je strogo lučiti razine. Naime, ovdje govorimo o odnosima među jezicima, ali se u svakom jeziku model može primijeniti na odnose među idiomima nižega ranga, pa se o istosti, jednakosti i različitosti može govoriti unutar jednoga jezika, ali na razini dijalekata ili mjesnih govora.

Naziv *srpskohrvatski* ne jamči da je riječ o jednom jeziku zato što je jednorječan jer se uz njega upotrebljavalo još nekoliko naziva (*hrvatski ili srpski, hrvatski i srpski, hrvatsko-srpski*)¹³. Pisan zajedno, sa spojnicom ili bez nje, ili pak s veznikom *i/ili*, taj je naziv uvijek nametao pitanje o koliko je tu jezika riječ. Naime, poznato je da u jezikoslovlju nema općeprihvaćenoga naziva jezika koji se prostire na srednjem južnoslavenskom prostoru između slovenskoga s jedne strane te bugarskoga i makedonskoga s druge strane i koji se u tipologiji slavenskih jezika smatra jednim južnoslavenskim jezikom, jednim dijalektnim kontinuumom, ili pak dijasistemom kako ga nazivaju neki hrvatski jezikoslovci (Brozović 1970, 14).

U nedostatku općeprihvaćenoga naziva Brozović ga u više svojih radova, pa i neki drugi jezikoslovci (npr. Katičić 1978), naziva srednjojužnoslavenski, a standardni jezik / standardne jezike na njegovoj osnovi ponekad i standardna novoštokavština, dok ga neki inozemni slavisti nazivaju srpskohrvatski (i u genetskolingvističkom i u sociolingvističkom smislu), ali i bosanski / hrvatski / srpski, pogotovo na slavističkim katedrama. Hrvatski bi prema tomu bio dio toga jezika (u zadnjem slučaju možda jezik). Ni jedan naziv ne zadovoljava u potpunosti jer se svima mogu naći prigovori. *Srednjojužnoslavenski* nije dovoljno proziran jer se ne zna što obuhvaća, a osim toga u suprotnosti je s nazivljem genetske lingvistike koja južnoslavenske jezike dijeli na zapadne i istočne južnoslavenske. Budući da hrvatski i srpski pripadaju zapadnim južnoslavenskim jezicima, ne mogu istodobno pripadati i srednjojužnoslavenskomu. Naziv *standardna novoštokavština* nije se uvriježio jer je mnogima također neproziran. Kad bi bio i prihvaćen, opet nedostaje naziv za jezik prema genetskoj tipologiji.

Srpskohrvatski ima najdužu tradiciju u stranoj lingvistici i zapravo je oduvijek bio samo znanstveni naziv jer nije u znanost ušao iz opće upotrebe, a nije ni iz znanosti prešao u opću upotrebu, odnosno u narodu se on nije nikad upotrebljavao. Dvočlani se naziv javlja u prvoj polovici 19. st., ali za razliku od *ilirskoga* koji je mogao značiti jedan jezik, već na samom početku sam naziv, na njemačkome *serbisch oder kroatisch i serbo-kroatisch*, odaje jezičnu različitost, a ne istost, što se vidi u upotrebi spojnice koja u ovom slučaju ima jednako značenje kao i u *hrvatsko-poljski*, a i po vezniku ili koji je primarno rastavni veznik. Kad se danas slavisti, osobito njemački koji se drže toga naziva, pozivaju na njegovu dugu tradiciju i kad kritiziraju nove jednočlane na-

¹³ Uza svaki taj primjer postoji i obrnuta verzija (npr. *hrvatskosrpski, srpsko-hrvatski, srpski i hrvatski*), jedino se nikad nije upotrebljavao naziv *srpski ili hrvatski*.

zive tvrdeći da su oni rezultat političkih odluka, pa i nacionalističkih ideologija, potpuno se zaboravlja da u vrijeme Jerneja Kopitara, koji je vrlo zaslužan za širenje i prihvaćanje dvočlanoga naziva, tipologija jezika nije još znanstveno utemeljena i da je u Kopitarovu djelovanju i te kako bila umiješana politika. Tomu je Slovincu austroslavizam prožeo sav njegov stručni rad. Prema njegovu je shvaćanju jedino čakavsko narječje bilo hrvatsko, kajkavsko je pripadalo slovenskomu jeziku, a štokavsko srpskomu. Dakle, u ono vrijeme dvočlani naziv nije rezultat znanstvenoga istraživanja i znanstvenih spoznaja. Na kraju krajeva, to je tek bio početak slavistike pa je neutemeljeno u 21. st. držati se slavističkih gledišta iz 19. st. Prednost ima samo dugotrajnost upotrebe toga naziva. Dvočlanomu se nazivu može prigovoriti jer ne obuhvaća bosanski i crnogorski, a više ga ni u znanosti ne prihvaćaju ni Hrvati, ni Srbi ni ostali narodi u novonastalim državama. Drugi razlog nema veze sa znanošću, a prvi se može pobiti sličnim primjerima. Naime, „u stranoj je jezičnoj znanosti najuobičajeniji naziv *srpskohrvatski jezik*, po načelu kojim se razni složeni lingvistički nazivi tvore prema krajnjim članovima, npr. indoevropski jezici obuhvaćaju i indoevropske jezike između Indije i Evrope. Taj se naziv upotrebljava i u dobrom dijelu domaće jezične znanosti” (Brozović 1988, 4) još od 19. st. Danas je nabijen negativnim konotacijama na objema stranama, odnosno na svim četirima stranama. On je usto i dvoznačan, jedni ga upotrebljavaju za imenovanje jednoga južnoslavenskoga jezika samo u genetskom smislu (dijalektni kontinuum), ali ne i za jedan jezik kao standardni, dok ga drugi smatraju jednim jezikom i u genetskolingvističkom i u sociolingvističkom smislu. U terminološkim sustavima nazivi moraju biti jednoznačni pa nije dobro da se pod istim nazivom razumijevaju dva sadržaja.

U drugoj polovici 20. st. sinonimno su se upotrebljavali nazivi *srpskohrvatski* / *hrvatskosrpski*, a samo u Hrvatskoj dugu je tradiciju imao i naziv *hrvatski ili srpski* pod kojim su izišla mnoga značajna jezikoslovna djela (npr. veliki Akademijin *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*). Između dvaju svjetskih ratova jedno se vrijeme u Jugoslaviji jezik nazivao *srpsko-hrvatsko-slovenački*¹⁴, iako se znalo odavno da to nije jedan jezik, što pokazuje koliko je naziv jezika stvar politike.

Bosanski / *hrvatski* / *srpski*¹⁵, koji se upotrebljava na slavističkim studijima po svijetu, nije prikladan naziv jer kosa crta nije jednoznačna. Može zna-

¹⁴ Ako se gleda samo to međuratno razdoblje obilježeno unitarističkom politikom, nikomu ne bi palo na pamet da kaže da su kajkavske *Balade Petrice Kerempuha* Miroslava Krleže (1936) objavljene na srpskohrvatskom jeziku.

¹⁵ Niz je otvoren, može mu se pridružiti i crnogorski.

čiti 'i', 'ili' i 'i/ili', dakle može značiti da je riječ o jednom jeziku s tri naziva, o trima jezicima, ili i o jednome i o drugome.

Dok su u Srbiji različiti nazivi u povijesti značili različite književne jezike (ruskoslovenski, slavenosrpski, srpski), u Hrvatskoj se hrvatski jezik nazivao različitim nazivima: *ilirski, slovinski, dalmatinski, slavonski, horvatski, bosanski* ... Ti se nazivi nikako ne podudaraju s današnjim značenjem tih riječi, pa stoga nema uopće smisla pozivati se danas na njih, ali naziv *hrvatski* može biti zajednički nazivnik za sve te povijesne nazive¹⁶ kojima se imenuje jezik kojim su govorili i kojim govore Hrvati i ostali stanovnici ovih prostora.

Svi se ti nazivi (ovdje smo spomenuli samo najčešće suvremene i povijesne) javljaju ili u službenoj upotrebi ili u znanosti, a u narodu su uobičajeni nazivi prema nacionalnomu kriteriju, dakle hrvatski i srpski. Danas su nacionalni nazivi ustavnim odredbama novih država postali i službeni. Određivanje pravnoga statusa ne mijenja lingvistički status idioma. I to nije sporno. U ustavu ne mora uopće stajati odredba o jeziku a da on i dalje funkcionira kao standardni jezik, što je općepoznato. S druge strane, i uz ustavnu odredbu sve je više primjera da se ona ne poštuje pa se tako i u Hrvatskoj sve češće događa da se upotrebljava engleski jezik i tamo gdje bi se morao upotrebljavati hrvatski.

Različitost nazivlja čak i u genetskoj lingvistici pokazuje nemoć da se u nazivu spoji nespojivo. Ono što je jedno ne treba spajati, a u povijesti su stalno bivali pokušaji da se normira jedan jezik, što pokazuje da su hrvatski i srpski ipak dva različita idioma. U odnosu prema drugim slavenskim jezicima genetska ih lingvistika smatra jednim jezikom unatoč njegovoj priličnoj nehomogenosti.

S obzirom na to da je nemoguće zaobići činjenicu da su danas u Hrvatskoj i Srbiji u upotrebi nazivi *hrvatski* i *srpski*, često se postavlja pitanje jesu li hrvatski i srpski jedan jezik? Na prvi nam se pogled pitanje može činiti proturječnim. Naime, ne može se pitati jesu li oni jedno? Oblik „jesu li” razumijeva više od jednoga. Pitanje ipak ima smisla ako je riječ o više naziva za jedan jezik, za jedan pojam. Jesu li oni nazivi za jedan pojam, jedan jezik? Ako jesu, bila bi točna tvrdnja da sve što vrijedi za *hrvatski* vrijedi i za *srpski*. Ta tvrdnja nije točna, što se lako može dokazati, pa se stoga moramo složiti da je riječ o dva entiteta, o dva idioma.

Budući da u slavistici postoje dva oprečna nepomirljiva stajališta koja se mogu svesti pod dva nazivnika: jedan ili dva jezika, dužni smo se još malo

¹⁶ Podosta je podataka u literaturi da se u djelima pod tim nazivima nalaze jezični elementi iz sva tri hrvatska narječja.

zadržati na prvom stajalištu o jednom jeziku, iako prema našem modelu *hrvatski* i *srpski* nikako ne mogu biti isto, tj. jedno. O jednom se jeziku ipak može govoriti pod pretpostavkom da su *hrvatski* i *srpski* sinonimni nazivi ili da su varijante jednoga jezika uz uvjet da se sinonimne ili varijantske razlike mogu neutralizirati da bi se ostalo u granicama istoga¹⁷. Tada bi u oba slučaja pitanje jesu li *hrvatski* i *srpski* jedan jezik imalo smisla.

Jesu li, dakle, nazivi *hrvatski jezik* i *srpski jezik* sinonimi, dva naziva za isto, kao što su Ljubo Babić i Ksaver Šandor Gjalski¹⁸ dva imena za istu osobu? Iako se to pitanje nije postavljalo, ono se nameće samo po sebi jer se tvrdi da je riječ o jednom jeziku, pa bi po logici stvari ta dva naziva, koja imaju dugu upotrebu, morala biti sinonimi u skladu s poznatom Krležinom izjavom da je to jedan jezik koji Srbi zovu srpski, a Hrvati hrvatski. Ako je to tako, njihova bi supstitucija morala biti moguća. Uzmemo li rječnik Ivana Belostenca ili *Juditu* Marka Marulića, bilo koji tekst Dositeja Obradovića ili Branislava Nušića, ili pak otvorimo li „NIN” i „Vjesnik” (ovdje zanemarujemo razliku u pismu), znat ćemo odmah koji je tekst pisan hrvatskim, a koji srpskim jezikom i neće biti moguća zamjena onim drugim nazivom. Gradišćanskohrvatski nikad nitko nije ni pokušao nazvati gradišćanskosrpski, kao što nikomu nije palo na pamet da šumadijske govore proglasi hrvatskima. Ako ne postoji zamjenjivost naziva, oni nisu sinonimi, pa je jasan zaključak da ta dva naziva ne znače isto, nego da je riječ o dvama idiomima. Naime, čim se govori o *hrvatskom* i *srpskom*, priznaje se postojanje dvaju idioma. Vidjeli smo da se znanstveno ne može dokazati da je riječ o odnosu kvantitativne identičnosti $a = a$. No, znanstveno se može dokazati da odnos hrvatskoga i srpskoga nije sličan odnosu hrvatskoga i japanskoga. Provjerljiva je činjenica da između hrvatskoga i srpskoga postoji odnos jednakosti ($a \approx b$), a između hrvatskoga i japanskoga odnos različitosti ($a \neq b$)¹⁹.

Uzme li se u obzir drugo stajalište da su hrvatski i srpski varijante jednoga jezika koji se naziva *srpskohrvatski*, taj bi se naziv morao moći primijeniti na svu pisanu baštinu na objema stranama. U *Istarskom razvodu* iz 1275. godine stoji: „pisaše listi jazikom latinskim i hrvackim”. Može li se u tom pravnom spomeniku „hrvacki” zamijeniti „srpskohrvackim”? Može li se reći da

¹⁷ Usp. bilješku 12.

¹⁸ Činjenica da ta osoba ima dva imena nije bitna, ona se može neutralizirati, i dalje je riječ o istom hrvatskom književniku.

¹⁹ Zapravo se može govoriti i o jednakosti s obzirom na to da hrvatski i japanski dijele najmanje dva zajednička obilježja. Oba su entiteta i oba su jezici i po tome su ta dva entiteta jednaka.

je Marulićeva *Judita* 1501. godine „u versih sarpskoharvacki složena” umjesto „u versih harvacki”, da je Dušanov zakonik iz 14. st. pisan srpskohrvatskim ili da je Karadžićev *Srpski rječnik* zapravo *Srpskohrvatski rječnik*? Kako god okrenuli, nikako se ne može sve svesti pod jedno.

Čini se ipak da između dvaju, na prvi pogled nepomirljivih stajališta postoji nešto zajedničko, a to je da je riječ o dvome, samo je razlika u tumačenju njihova identiteta²⁰. Gotovo se svi slažu da je riječ o jednom jeziku u genetskom smislu, ali jedni smatraju da su iz njega izgrađeni različiti standardni jezici, a drugi da je izgrađen jedan standardni jezik s nekoliko varijanata. U svakom slučaju jedinstveno je stajalište da je riječ o dvama standardnim varijantama / jezicima. Svi priznaju postojanje jednakosti i različitosti, a gdje ima jednakosti i različitosti, nema istosti.

Složivši se barem u jednome, a to je da je riječ o dvome, donekle jednako-me, a donekle različito-me, pokušajmo rasvijetliti поблиže taj odnos.

Genetskolingvističko određenje

Da bi se moglo govoriti o jednom jeziku, moraju biti zadovoljena dva uvjeta: 1. definicija pojma jezik mora biti jednoznačna, 2. idiom koji određujemo u odnosu prema drugima mora imati ista obilježja jednako kao što drugi idiomi kojima se daje status jezika moraju imati ista obilježja unutar sebe samih. Očigledno je da hrvatski i srpski dijele samo manji dio štokavskoga narječja, dok su dio štokavskoga, cijelo kajkavsko i čakavsko narječje samo hrvatski. Srpski ima s druge strane dio štokavskoga i torlačko narječje koji nisu hrvatski.

Slika 5. Srpskohrvatski dijasistem

hrvatski		srpski	
kajkavski	čakavski	štokavski	torlački

Ovdje je ta podjela napravljena samo zato da se prikaže da nije riječ o istome, a ne da se štokavština dijeli po nacionalnom ključu. Hrvati govore samo četirima od sedam štokavskih dijalekata, novoštokavskima govore svi (ovdje uključujemo i Bošnjake i Crnogorce) pa su oni jak kohezijski element, ali je njihova raspodje-

²⁰ O tome više Jaroszewicz 2006.

la vrlo složena ako se uzme nacionalni kriterij, kao što je to pokazao Brozović (2006, 162) sa svojim dijagramom. Stoga je on u pravu kad na drugom mjestu kaže da je „prilično naivan patriotski pokušaj pojedinaca da se podijeli štokavština na srpsku i hrvatsku” (Brozović 2004, 5). Međutim, ovdje nije riječ o podjeli dijalekata po nacionalnoj pripadnosti njihovih govornika nego po zemljopisnom kriteriju. Prema tomu može se govoriti o štokavskim govorima u Hrvatskoj, odnosno o pretežito hrvatskim štokavskim govorima, što ne znači da su oni posve „čisti” ni s nacionalnoga ni s dijalektološkoga stajališta. Naime, migracije su izmiješale stanovništvo pa tako Hrvati na Kosovu govore torlačkim, isključivo srpskim narječjem, ali je zbog posljednjega rata na ovim prostorima i demografskih promjena, ali i zbog današnje veće mobilnosti stanovništva i međusobne komunikacije te jakoga utjecaja standardnoga jezika preko javnih medija ubrzan proces odumiranja mjesnih govora ili pak stvaranja interdijalekata.

Vidjeli smo već da *hrvatski* i *srpski* nisu sinonimni nazivi. Genetskolingvistička slika također dokazuje da *hrvatski* i *srpski* ne označuju isto jer ni na tom planu nisu zamjenjivi. Supstitucija je glavni dokaz sinonimičnosti dviju riječi, a ovdje je ona nemoguća, npr.:

(1) *Hrvatski jezik ima tri narječja: kajkavsko, čakavsko i štokavsko.*

Može li se u toj rečenici naziv *hrvatski jezik* supstituirati nazivom *srpski jezik*, a da istinitost iskaza ostaje nepromijenjena?

(2) *Srpski jezik ima tri narječja: kajkavsko, čakavsko i štokavsko.*

(2) nije istinito.

Spomenuli smo također da kvantitativna identičnost razumijeva kvalitativnu identičnost bitnih svojstava. Dije li *hrvatski* i *srpski* kao nazivi za jedan jezik sva (bitna) svojstva? (Usp. slike 4 i 5.) Uzmemo li da su podrijetlo i struktura bitna svojstva koja neki entitet posjeduje i po čemu je on upravo to što jest, imamo situaciju:

Hrvatski se jezik sastoji od kajkavskoga, čakavskoga i štokavskoga narječja.

Srpski se jezik sastoji od štokavskoga i torlačkoga narječja.

S obzirom na to da je teško definirati što jest jezik, a što nije, pokušajmo vidjeti jezik kao skup članova (narječja, dijalekata, govora), npr. (H – hrvatski jezik, S – srpski jezik; k – kajkavsko narječje, č – čakavsko, š – štokavsko, t – torlačko):

$$H = \{k, \check{c}, \check{s}\}$$

$$S = \{\check{s}, t\}$$

Iz aksioma ekstenzionalnosti u teoriji skupova proizlazi da su dva skupa identična / ista ako imaju iste članove (Béziau 2003). Ako nemaju sve iste čla-

nove, hrvatski i srpski nisu isto, nisu dva znaka jednoga entiteta, dakle oni su jednaki jer dijele jedan član – š (štokavsko narječje).

U kroatistici se već pomoću teorije skupova i Venneova dijagrama pokušalo zorno pokazati da bi srpski mogao biti podskup hrvatskoga (Kačić 1997) jer s njim dijeli dio štokavskoga narječaja (ijekavskoga i ekavskoga), dok hrvatski još ima samo svoja narječja, kajkavsko i čakavsko. Pritom je napravljena metodološka pogreška jer nije uzeto i torlačko narječje koje je samo srpsko tako da ne može biti riječi ni o kakvu podskupu²¹. Imajući na umu dijalektne posebnosti, nema razloga da se kajkavsko, čakavsko i dio štokavskoga narječja ne zovu hrvatskim jezikom, pogotovo ako se uzme u obzir da primjena različitih kriterija i u genetskoj lingvistici daje različite razredbe. Time samo dokazujemo da nije riječ o istome u kvalitativnom smislu, pa onda ni u kvantitativnom smislu, nego da je riječ o dvome djelomice jednakome (usp. sliku 4b i c). Ostavljamo genetskoj lingvistici da u tipologiji slavenskih jezika odgovori zašto samo u ovom slučaju postoji toliko naziva za nešto što ona smatra istim.

Sociolingvističko određenje

Od devedesetih godina prošloga stoljeća održano je mnoštvo simpozija i u svijetu je napisano podosta o postjugoslavenskom razdoblju i jezičnoj slici koja se izmijenila nakon političkih promjena. Ima tu ozbiljnih radova, ali ima i radova u kojima se zbog nepoznavanja činjenica donose pogrešni zaključci. Primjerice, jezikoslovci su posebno osjetljivi na purizam u hrvatskom jeziku (Czerwiński 2005), ali pritom pokazuju nepoznavanje hrvatskoga jezika jer ne luče pojedinačno pretjerivanje od normalne skrbi za jezik. Proglašavati neke riječi „izrazito purističkim” jer su nastale u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, pa među takve trpati primjerice *poglarstvo* (Greenberg 2005, 133), riječ koju ima *Gazophylacium* Ivana Belostenca iz 17. st., mnogi hrvatski stariji izvori, ali i Karadžićev *Srpski rječnik*, ili praviti „podsmešljive komentare” nad „novim” hrvatskim riječima, koje su zapravo vrlo stare, a neke su potvrđene i u srpskome, kao što je *vrhovnik* (Klajn 1996, 41) koja je riječ zabilježena u ispravama cara Dušana iz 1385. godine, znači ne poznavati povijest razvoja ni hrvatskoga, ali ni srpskoga leksika. Inače bi se znalo da mnoge tipične hrvatske riječi imaju dugu povijest upotrebe i da je jezični purizam²² oduvijek

²¹ Stoga smatramo da u *Hrvatskoj dijalektologiji* (Lisac 2003) ne bi trebalo ni stajati.

²² Često hrvatski purizam izaziva negativne konotacije kao da njega nema i u drugim jezicima, čak i izraženije, a ima ga odavno i u srpskome. Usp. o „posrblijanju” stranih riječi prije Karadžića u Mihajlović 1982–1984.

bio glavnim obilježjem hrvatskoga jezika, u nekim razdobljima doduše preteran zbog izvanjezičnih razloga, primjerice u 19. st., ali tada pod utjecajem purizma u njemačkom i češkom jeziku. U jugoslavenskoj je zajednici također bio na snazi svojevrstan purizam jer je bilo poželjno upotrebljavati riječi koje su „zajedničke”, a nepoželjne su bile riječi isključivo hrvatske, kao što je slučaj s nazivima mjeseci i još mnogima. U svakom su razdoblju izvanjski čimbenici utjecali na standardni jezik, a zbog turbulentnosti političkih prilika oni su ovdje nešto izraženiji nego tamo gdje stoljećima postoje stabilne države. Zbog toga je u nas standardni jezik jako identifikacijsko sredstvo, ali ovi prostori nisu jedini gdje je to naglašeno.

Kad je riječ o standardnim jezicima, u novim je južnoslavenskim državama nakon raspada Jugoslavije 90-ih godina 20. st. terminološko razgraničenje provedeno, u Hrvatskoj je hrvatski jezik, u Srbiji srpski, u Bosni i Hercegovini uz ta dva jezika priznat je i treći – bosanski²³, a u Crnoj Gori u ustav je ušla odredba da je službeni jezik crnogorski. Mnogi strani jezikoslovci (npr. Greenberg 2005) smatraju da se raspadom Jugoslavije raspao jedan jezik, dok drugi smatraju (npr. Oczkova 2006) da to i nije bio jedan jezik, nego su dva bila jedno vrijeme ujedinjena.

Budući da je novoštokavština dijalektna osnova (iako ne i isti novoštokavski govori) standardnim idiomima, u svjetskom se jezikoslovlju među policentričnim jezicima često navodi i srpskohrvatski. Osvrnut ćemo se na važnije argumente koji idu u prilog tvrdnji da je posrijedi jedan, isti jezik. Jedan od glavnih jezikoslovnih dokaza za nju jest razumljivost i sličnost. Među govornicima varijanata postoji velik stupanj razumljivosti (Ammon 1995) pri sporazumijevanju kao što postoji i između govornika hrvatskoga i srpskoga. Razumljivost se kao kriterij za utvrđivanje jezične istosti (postojanje jednoga jezika unatoč varijantnosti) zaista može činiti vrlo jakim argumentom pogotovo što se može provjeriti mjerenjem. Tvrdi se da se upravo zbog razumljivosti ne može napraviti dvojezični hrvatsko-srpski rječnik (Thomas 2003). Ta tvrdnja nije ničim dokazana jer se jednako tako može tvrditi da bi se lako mogli i trebali napraviti dvojezični terminološki rječnici²⁴. Hrvatskomu su jezikoslovlju štetu²⁵ napravili brojni razlikovni srpsko-hrvatski rječ-

²³ Uzimamo službeni naziv i ostavljamo po strani dvojbu *bosanski / bošnjački*.

²⁴ Iz usmene komunikacije sa studentima imamo podatak da iz sociološke literature objavljene u Beogradu studentici nisu bile razumljive riječi *vaspitati, vaspitanje, konkurs, uprošćavati, fazon* itd.

²⁵ Štetu su napravile i stalne tvrdnje o posrbljivanju hrvatskoga desetljećima jer se njima osporava autonomnost hrvatskoga. U povijesti se utjecaji drugih jezika mijenjaju, na hrvat-

nici koji su se pojavili 90-ih godina prošloga stoljeća. S njima se zapravo više dokazivalo da su hrvatski i srpski varijante jednoga jezika nego da su dva jezika. Za dva se jezika rade dvojezični rječnici, a za srodne jezike rječnici *lažnih prijatelja*. Razumljivost je rastezljiv pojam jer ona, kako je odavno poznato, postoji među srodnim jezicima kao što su norveški, danski i švedski, ili pak između češkoga i slovačkoga, rumunjskoga i moldavskoga, bugarskoga i makedonskoga, urdu i hindi itd. S druge strane stanovnici se Bednje i Visa nikako neće razumjeti iako govore hrvatskim jezikom. Premda ne valja miješati razine, u ovom slučaju dijalektnu i standardnojezičnu, potrebna je usporedba i na dijalektnoj razini da se vidi kako pojam razumljivosti nije pouzdan²⁶. Općenito se može reći: razumljivost da, sličnost da, ali kako komu. Naime, nije nebitno na kojem se tekstu testira razumljivost, a nije nebitno ni koje su dobi ispitanici. Dok je postojao zajednički komunikacijski prostor, razumljivost je bila mnogo veća nego danas. Dokazuju li istost jezika razumljivost ovih rečenica u obje jezične zajednice: *Na slavistici se studiraju slovenski jezici* i *Na slavistici se studiraju slavenski jezici*? Te su dvije rečenice razumljive govornicima obaju jezika, ali je samo prva moguća jedino u srpskom, a druga u hrvatskom jeziku, odnosno i u hrvatskom jeziku mogu se u istoj rečenici naći *slovenski* i *slavistika*, ali to sasvim nešto drugo znači: *Slovenski se jezik studira na slavistici*. Mnogo je čimbenika koji utječu na stupanj razumljivosti²⁷. Kidanjem zajedničkoga komunikacijskoga prostora razumljivost postaje manja. Stariji Slovenci još uvijek dobro razumiju i hrvatski i srpski jer su u bivšoj državi učili obično srpski (obratno ne vrijedi), jednako kao što Slovaci razumiju češki jer je on bio prestižan u Čehoslovačkoj.

Što se tiče razumljivosti, nije razumljivo zašto se oduvijek moralo ili prevoditi (Stefan Rajić 1793. objavljuje na ćirilici *Satir* M. A. Relkovića „prevedenъ же na prosto serbskij jezykъ”; Damjanović 1991) ili objašnjavati nepoznato, ili zašto su se radili diferencijalni rječnici, tj. razlikovnici (više na hrvatskoj, manje na srpskoj strani), ako je jedan jezik. Čak i u vrijeme najvećega približavanja morale su se objašnjavati nepoznate riječi. Težak (2002) navodi jedan takav dvojezični prilog u srpskom izdanju *Gospođe Sabine* Eugena Kumičića iz 1966, dakle neposredno nakon Novosadskoga dogovora. Iz njega je izbacio

---

ski je tako utjecao latinski, talijanski, njemački, češki, srpski, engleski ... i hrvatski je i dalje ostajao hrvatski kao što je slovenski ostao slovenski bez obzira na to koliko je stoljeća na nj utjecao njemački.

²⁶ Opširnu literaturu o razgraničavanju jezika i varijeteta i o razumljivosti kao kriteriju prikazao je Mićanović (2006).

²⁷ O tome usp. Žanić 2007.

riječi koje su zbog vremenskoga odmaka nepoznate i hrvatskomu govorniku (npr. *dobnjak*, *diple*, *nagrešpan*, *rukovnica* i sl.) i ostavio samo one koje su obične u svakodnevnoj upotrebi hrvatskomu govorniku, ali nepoznate srpskomu, npr. *baštiniti*, *glazbalo*, *opeka*, *oporuka*, *puran*, *redarstvo*, *strop*, *uzao*, *vojarna*, *zaručnik*, *zrcalo* itd. Naravno, ima dosta hrvatskih i srpskih tekstova koji su sto posto razumljivi i jednim i drugim govornicima, a ima tekstova koji su djelomice razumljivi ili su na granici nerazumljivosti. Bez obzira na mjerljivost razumljivost ne može biti jedini kriterij. Problem je mnogo složeniji od činjenice da su ta dva jezika visoka stupnja jednakosti, što pokazuju i neka rijetka istraživanja kakva je proveo, primjerice, Žanić (2007), premda „danas nema razloga da se hrvatsko-srpsko-bošnjačko-crnogorski jezični četverokut” ne istražuje „u svim raznovrsnim tipovima komunikacijskog ukrštanja” (Žanić 2007, 18).

Prihvatimo li čak argumente da su te razlike zanemarive te da ni hrvatski govornik neće u potpunosti ponekad razumjeti tekst pisan hrvatskim jezikom jer mu neke riječi nisu poznate, ali će prepoznati tekst kao hrvatski, ostaje još jedno važno pitanje bez odgovora. Ako je riječ o jednom jeziku u genetskom smislu, bi li se ustrajavalo na jednom standardnom jeziku s dvjema varijantama (ili možda više, svejedno) da je kojim slučajem hrvatski standardiziran na kajkavskoj ili čakavskoj osnovi, ili da su ostala dva standardna hrvatska jezika, kajkavski i štokavski ikavski, kakva je mogućnost postojala u Hrvatskoj uoči preporoda?

Uz razumljivost je usko povezano pitanje bilingvizma. Njegovo je nepostojanje stranim jezikoslovcima (npr. Gröschel 2003) čvrst dokaz da je riječ o jednom jeziku. O tome se vrlo malo raspravljalo, a nije se ni istraživalo. Profesorica hrvatskoga jezika iz Kistanja (okolica Knina), koja je nakon posljednjega rata izbjeglica u Srbiji i koja radi tamo u knjižnici, sigurno je promijenila štošta u svom govoru da bi se što bezbolnije adaptirala u novu sredinu, ali kad ponovno dođe u Hrvatsku bratu, govori kao što je govorila nekada. Ona jest svojevrsni bilingvist jednako kao i mali čakavac koji se iz čakavskoga govora sa svojim vršnjacima prebacuje u štokavštinu kad razgovara s roditeljima²⁸. Kolika god bila razumljivost, a ona jest velika, rijetko bi koji hrvatski govornik (uzmimo samo visokoobrazovane) mogao napisati tekst na srpskome, i obratno, i to ne samo zbog nepoznavanja pisma. Možda to nije neki dokaz jer vjerojatno ni Nijemac u Bonnu ne zna napisati tekst na švicarskom njemačkom, iako je jedan jezik. No za razliku od ovdašnje situaci-

²⁸ Oba primjera iz života.

je, visokonjemački (*Hochdeutsch*) prestižan je na područjima svih varijanata, pa on uvijek može zamijeniti bilo koju od njih. Iako bi varijante u policentričnih jezika trebale načelno biti ravnopravne, one se u nekim slučajevima mogu usporediti s diglosijom, s tim da se diglosija javlja u istoj jezičnoj zajednici, dok se varijante policentričnih jezika ostvaruju u različitim jezičnim zajednicama. To potvrđuje situacija u Austriji u kojoj je „za mnoge Austrijance norma i dalje Duden, a ne Österreichisches Wörterbuch – rječnik što je u 40 godina doživio 37²⁹ izdanja” (Glovacki-Bernardi 1992, 368), a ima pokazatelja (npr. paralelna upotreba riječi, njemačka varijanta u službenoj komunikaciji, a austrijska u svakodnevnoj) da je njemačko njemački ipak dominantna varijanta. Ravnopravnost je varijanata načelna i može se usporediti s načelnom ravnopravnošću jezika članica Europske unije, a u stvarnosti zbog raznih razloga jedna je varijanta prestižnija, odnosno jedan je jezik (engleski) ipak dominantan.

Može li završeni kroatist otići u Sarajevo ili Beograd i predavati bosanski ili srpski? Thomas (2003) smatra da kao što anglist može predavati engleski u SAD-u, Velikoj Britaniji, Australiji ..., tako i filolog „b/c/s” sa Sorbone može predavati u Bosni, Hrvatskoj i Srbiji. To bi dokazivalo da je posrijedi jedan jezik. Usporedba nije na mjestu jer se na filološkim slavističkim studijima uče tri jezika (varijante, ovisno kako na kojem sveučilištu) ili kao jedan pod jednim nazivom pa je moguće da takav filolog ima šire znanje. Zanimljivo je da nikomu neće pasti na pamet da kaže kako rusist koji nije studirao ukrajinistiku može predavati ukrajinski.

Dio svjetskih jezikoslovaca priznaje postojanje sadašnjih standardnih jezika, ali smatra da su oni nastali „odcjepljenjem” od policentričnoga srpskohrvatskoga jezika. Do raspada Jugoslavije srpskohrvatski bi bio tako jedini policentrični jezik s varijantama u jednoj državi (Ammon 1995). Slijedom te teorije današnji bi srpski jezik bio također policentričan s dvije varijante, ekavskom i ijekavskom, i s dvama pismima, ćirilicom i latinicom, a to bi značilo da postoje varijante unutar varijante, što bi opet bio svojevrsni izuzetak među policentričnim jezicima. Jedno je vrijeme teorija varijanata bila prihvaćena i među hrvatskim jezikoslovcima pa tako Brozović (1988, 5) objašnjava: „Standardni hs. j. ostvaruje se u varijantama odn. standardnojezičnim izrazima, što je obična pojava u višenacionalnim jezičnim standardima”. Koliki je

²⁹ Godine 2005. izašlo je 40. izdanje! Osim njega izlaze i drugi rječnici na austrijskoj varijanti. No, ni taj primjer, kao ni Websterovi rječnici ne idu u prilog tvrdnji da su hrvatski i srpski varijante jednoga jezika kao što su austrijski njemačkoga i američki engleskoga. U našem su slučaju uvijek postojale dvije različite norme, i uporabne i kodifikacijske.

problem shvatiti što je jedno s dva lica, a što je dva, govore brojni primjeri koji pokazuju da hrvatski jezikoslovci koji najžešće brane identitet hrvatskoga jezika svojim primjerima dokazuju da je riječ o jednome. Primjerice, uz priloge dvojice bosanskih autora u „Jeziku” (55, 2008, 1) stoje bilješke. U jednoj se kaže da je uz autorovu suglasnost tekst „prilagođen normama suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika” (str. 20), a u drugoj da je tekst pisan 1980. te da će neke riječi „suvremenom čitatelju biti neobične (*kahva, serdžada, aščinica* i sl.), međutim valja ih prihvatiti kao stileme koji pomažu doživljaju vremena o kojem A. Nametak piše” (str. 24)³⁰. Da je kojim slučajem prvi tekst pisan slovenskim jezikom, on se svakako ne bi „prilagođavao”. Očito je da se dio hrvatskih jezikoslovaca nalazi u teorijskoj „tranziciji”.

Kad se gleda s vremenske distancije, čini se da su hrvatski jezikoslovci mijenjali svoja mišljenja, pa u skladu s tim i nazivlje, zbog dvaju razloga. Jedan je svakako što na određenom stupnju razvoja jezikoslovne znanosti nisu drugačije mogli ni misliti, a drugi je svakako političke naravi, s čitavom skalom različitih motiva. Treba jezičnu situaciju u ondašnjoj državi gledati iz onoga vremena. Jugoslavija je bila višenacionalna država, s izmiješanim stanovništvom, u četiri se njezine republike govorilo slično pa je jezična politika varirala, od priznavanja i toleriranja različitosti do potiranja razlika i pokušaja stvaranja državnoga jezika, što je sve ovisilo o političkim strujanjima u državi kao cjelini i u republikama kao njezinim sastavnicama. Ako se uzme samo razdoblje od 2. svjetskoga rata do 1990, nema ni jednoga dokaza ni političkoga ni jezikoslovnoga da se razlike nisu priznavale, dapače čak je jedno vrijeme službena politika (avnojevska i prvih godina poslije 2. svjetskoga rata, ali i osamdesetih godina kad je u Saveznoj skupštini postojala hrvatska redakcija zakonskih tekstova) priznavala postojanje hrvatskoga i srpskoga jezika. Da su ostala četiri službena jezika, kao što je bilo na početku, bi li se 1965. na V. kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu uopće počelo govoriti o varijantama? Najviše griješe oni koji smatraju da se 1990. godine raspao srpskohrvatski. Bez obzira na nazive isti je idiom u javnoj upotrebi bio u Srbiji i prije i nakon 1990, jednako vrijedi i za Hrvatsku, samo se njihov pravni status u obje države promijenio, promijenio se i naziv, u hrvatskom slučaju djelomice jer je prije 1990. često dodavan atribut *književni uz hrvatski jezik*, ali su to sve izvanjezični čimbenici, a stvarno se u jezicima nije ništa bitno dogodilo³¹.

³⁰ Možda imperfekt *znadijah* u Nametkovu tekstu jest stilem, ali navedene riječi bit će da nisu.

³¹ Bez obzira na leksičke promjene (promjena društvenoga uređenja tražila je nov leksik, vratilo se staro hrvatsko vojno i pravno nazivlje) jezik je ostao isti.

Sa znanstvenoga stajališta ne mogu se poreći činjenice da postoji i genetska i strukturna podudarnost i velik stupanj razumljivosti pa se argumenti o varijantnosti ne bi trebali automatski odbacivati kao bezvrijedni, nego se na vagu trebaju staviti zajedno s protuargumentima. U svakom slučaju riječ je o dvama idiomima bez obzira na to kako ih jezikoslovci tumačili. Razmatramo uglavnom hrvatsko-srpski jezični odnos, a ostavljamo po strani jezičnu situaciju u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori.

Kad je pak riječ o standardnim idiomima, sociolingvistička se slika uvelike podudara s genetskolingvističkom. Hrvatski se standardni jezik razvio na drugim novoštokavskim dijalektima u odnosu na srpski, ali i na posuđivanju iz ostala dva svoja narječja, na bogatoj književnojezičnoj baštini te na drukčijoj kulturnoj nadgradnji.

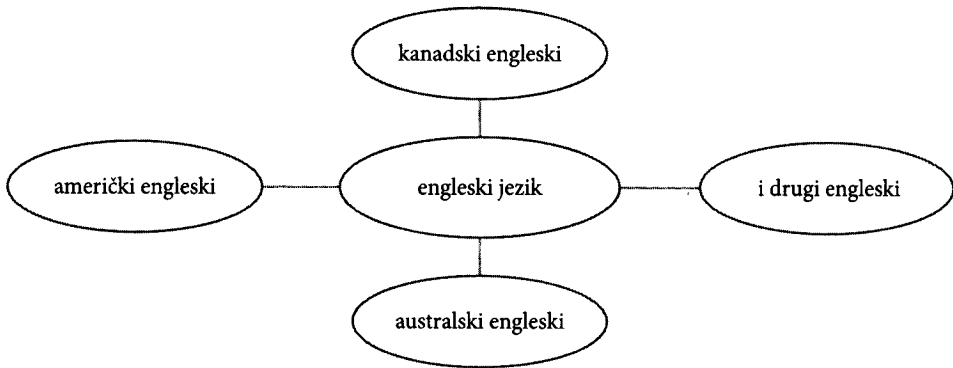
Slika 6. Standardni jezici

hrvatski		srpski	
kulturna nadgradnja		kulturna nadgradnja	
ostala narječja	ostali štokavski dijalekti	novoštokavski	ostali štokavski dijalekti

Ako se želi ostati isključivo u jezikoslovnim granicama, ne smije se prešutjeti da se i varijante policentričnih jezika razlikuju upravo po tome koliko je dijalektnih i književnojezičnih obilježja ugrađeno u njih. Budući da nitko ne osporava da postoje razlike između hrvatskoga i srpskoga te da, primjenjujući naš model, sve što vrijedi za hrvatski ne vrijedi i za srpski, i obratno, zaključak je da nije riječ o istome. Unatoč tomu treba se još malo zadržati na teoriji varijanata pogotovo što ona ima jaku argumentaciju i što je imala plodno tlo i među hrvatskim jezikoslovcima sve donedavna. Vraćamo se na početak, na ključno pitanje što je isto. Policentrični jezici razumijevaju jedan jezik iz kojega su se razvile varijante.

Ako se uzme za primjer engleski kao policentrični jezik, on i dalje postoji kao engleski, kao jedan jezik, koji se u više država ostvaruje u obliku varijanata. Danas engleski ima toliko varijanata da je već sada teško tu „napraviti reda” i prebrojiti ih, odnosno teško je odrediti kriterije kojima bi se razgraničila jedna varijanta od drugih pa se engleski doživljava kao otvoreni skup: $\{e, e_1, e_2, e_3, e_4, e_n \dots\}E$.

Slika 7. Policentrični jezici

Ovdje treba postaviti pitanje jesu li hrvatski i srpski ikada bili jedno, isto, u dubokoj prošlosti ako su „do 12. stoljeća još postojali uvjeti da se hrvatsko-srpski dijasistem raspadne na dva dijela” (Brozović 2006, 163). Kad se pak gledaju standardni idiomi koji su se razvili kao iznaddijalektni najizgrađeniji idiomi, situacija je još jasnija. Nikad nije bio jedan standardni jezik iz kojega bi se razvile varijante u nacionalnim središtima, to su dva odvojena puta koja čak i ne počinju istodobno. U Hrvata se početak pismenosti smješta u 12. st., početak književnoga jezika na štokavštini krajem 15. st., a početak standardizacije na početak 17. st. (Oczkova 2006). Kad se uzme u obzir tropismenost i postojanje književnih jezika na sva tri narječja, ali i njihova međusobna isprepletenost, onda je to sasvim drugi put razvoja današnjega hrvatskoga jezika od današnjega srpskoga. Izbor štokavskoga književnoga jezika za općenacionalni jezik bio je logičan rezultat toga hrvatskoga književnojezičnoga razvojnoga puta, što se nikako ne može zanemariti.

Za većinu je policentričnih jezika svojstveno da su se oni centrifugalno širili iz središta. Postoje i druge povijesne situacije, kao što je slučaj s njemačkim, u kojima se usporedno razvilo više središta. Međutim, u hrvatskom i srpskom slučaju na dugom povijesnom putu samo je u jednom manjem vremenskom odsječku bilo približavanja, ali su se i tada zadržale posebnosti svakoga od njih. Glavno je pitanje zagovornicima jednoga književnoga jezika otkad to postoji jedan književni jezik na središnjem južnoslavenskom prostoru. Zar su zaista uvjereni da je to od 1850. godine? Nadregionalno ujednačivanje štokavskoga hrvatskoga književnoga jezika počelo je mnogo prije 19. st. (Tafra 2003). Zna se da postoji hrvatska književnost i hrvatska kultura koju su izgrađivali hrvatski stanovnici bez obzira na nacionalnost, zna se da postoji srpska književnost i srpska kultura u kojoj participiraju srpski i ostali narodi

koji žive u Srbiji, zna se da je povijest hrvatskoga naroda drugačija od povijesti srpskoga naroda, što sve dokazuje da je u cijeloj povijesti riječ o dvama entitetima. Razlike su stalno postojale u svemu, pa i u jeziku. Odatle se i sociolingvistička slika (slika 6) uvelike podudara s genetskolingvističkom (slika 5). Ne može se govoriti o jednom jeziku kad su stalno postojale težnje da se od dvaju napravi jedan, od 1850. godine i Bečkoga književnoga dogovora pa sve do raspada Jugoslavije. I strani su istraživači uočavali da se administrativnim putem nastoje stopiti hrvatski i srpski (T. F. Mayner 1967, u: Fishman 1978, 218), dakle dva idioma, jer je logično da se unutar jednoga ne može govoriti o stapanju. Kako je izgledalo to „stapanje”, pokazuju zorno dva primjera nepostojećega jezika iz zajedničkoga projekta Matice hrvatske i Matice srpske, tj. iz *Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika / Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika* koji je 1967. počeo izlaziti u Zagrebu i Novom Sadu:

azot *m.* = dušik, gas, plin bez boje i mirisa, jedan od glavnih sastojaka vazduha, zraka

ugljikovodik *m.* jedinjenje ugljenika i vodonika

Na prvi pogled neosporna je činjenica da su se hrvatski i srpski standardni jezici razvili na istoj dijalektnoj osnovi, na novoštokavštini, ali je i činjenica da je u hrvatskom slučaju ona načelno novoštokavska jer se povijesno gledano štokavski književni jezik razvijao na temelju ukupnosti hrvatskoga jezika, na temelju posuđivanja iz ostala dva svoja narječja, na temelju svoje književnosti (odatle uzrok napetosti između govornoga i uzornoga standardnoga jer između njih postoji prilično nepodudaranje) te na dodirima s drugim jezicima i kulturama. U kroatističkoj se literaturi znade naći tvrdnja da je tronarječna osnova hrvatskoga standardnoga jezika. Temelj jest novoštokavština u koju su ugrađene posuđenice³² iz drugih dijalekata, štokavskih, kajkavskih i čakavskih, ali i jezik višestoljetne hrvatske književnosti koji je bio toliko izgrađen da su u njem mogla nastati sva ona renesansna djela, zarana Kašićev prijevod *Svetoga pisma*, ali i Marasov prijevod³³ Shakespeareovih djela. Na takvu je složenom temelju normiran današnji hrvatski jezik.

Izvor današnjega mišljenja nekih slavista da je riječ o jednom policentričnom srpskohrvatskom jeziku nalazi se u njihovu tumačenju da je srpsko-

³² Posuđenicama se nazivaju riječi iz drugih jezika koje su prilagođene u jeziku primaocu, ali su u hrvatskom standardnom jeziku posuđenice i riječi iz kajkavskoga i čakavskoga koje su prošle prilagodbu kao bilo koja druga strana riječ (kajk. *kukec* > st. jezik *kukac*).

³³ *Sabrana djela Wiliama Shakespearea*, I–IV, preveo i priredio Mate Maras, Matica hrvatska, Zagreb 2006–2007.

hrvatski standardni jezik nastao sredinom 19. st. sinkroniziranim djelovanjem Ljudevita Gaja i Vuka Stefanovića Karadžića, odnosno da mu je Bečki književni dogovor krsni list. Riječ je jednostavno o nepoznavanju činjenica ili o njihovoj zloupotrebi. Nepotrebno je stalno podsjećati da je kodifikacija u to vrijeme provedena na sasvim drugim načelima. Dovoljno je usporediti Karadžićevu *Srpsku gramatiku* iz 1818. ili Daničićevu *Malu srpsku gramatiku* iz 1850. te *Osnovu slovnice slavjanske narječja ilirskoga* Vjekoslava Babukića iz 1836. da se vide te razlike. Unatoč programskim izjavama hrvatskih preporoditelja o jednom „ilirskom” jeziku Babukić je Matici srpskoj poslao rukopis pod naslovom *Pravopis serbski i osnova gramatike slavjanske narječja ilirskoga*. To nije njegova *Osnova slovnice* preslovcana samo na ćirilicu, nego druga gramatika, što dokazuje da se i u to vrijeme shvaćalo da nije posrijedi isti jezik. Stavljanjem početaka u 1850. negira se dotadašnja višestoljetna hrvatska književnost pisana hrvatskim jezikom i dotadašnje višestoljetno hrvatsko jezikoslovlje, koje je jednako važno kao i književnost, negira se i činjenica da se novoštokavski oblici u gramatikama nalaze od Kašićeve iz 1604. i u svim gramatikama poslije pa se ujednačivanje štokavske jezične norme može pratiti kroz cijelo razdoblje od Kašića do preporoda (Tafra 2003), a pretežitost štokavskoga književnoga jezika od renesanse. U 19. st. samo su kajkavci prihvatili već postojeći štokavski književni jezik radi postizanja književnojezičnoga ujedinjenja, norma je kodificirana, ali ne ona Karadžićeva, hrvatski je (onaj normiran Babukićevom *Osnovom slovnice*) postao odlukom Sabora 1847. i službeni (dakle, prije Bečkoga književnoga dogovora) i sve do kraja 19. st. hrvatski se samostalno razvija bez utjecaja srpskoga. Za prihvatanje štokavskoga književnoga jezika za općenacionalni, a ne kajkavskoga, presudnu je ulogu imala njegova dotadašnja proširenost i bogata književnost, osobito dubravačka, ali je morala postojati i svijest o pripadnosti istomu narodu i istomu jeziku. U hrvatskom je slučaju riječ o nastavljanju izgrađivanja istoga književnoga jezika, a u srpskom zaista je riječ o početku s obzirom na slavenosrpsko stanje prije Karadžića. Zna se da su Srbi odbacili slavenosrpski i prihvatili narodni jezik za književni, ali se ne zna, barem ne znaju oni koji tvrde da je sve počelo 1850, što su to Hrvati odbacili da bi prihvatili zajednički književni jezik. Zar su odbacili jezik svoje renesanse, baroka, prosvjetiteljstva, zar Držića, Marulića, Bandulavića, Kašića, Kačića, Belostenca? Sve da je dogovor postignut i da su Hrvati u Beču pristali na nešto novo, što to vrijedi ako dogovor nema učinak, a znano je da nije primijenjen ni u Srbiji ni u Hrvatskoj. Sve je to općepoznato, postoji golema literatura, i zato je besmisleno stalno nešto dokazivati što je očito. Vrijeme je da mit o Bečkom književnom dogovoru zamijeni znanstvena argumentacija o tom vremenu.

Budući da se krajem 19. st. standardni hrvatski i srpski jezik stabiliziraju na novoštokavskoj osnovi, u Hrvatskoj intervencijom vukovaca koji su bili na vlasti (dotad je bila (novo)štokavska osnova), ti jezici postaju sličniji, a u 20. st. postoje jaki konvergentni procesi zbog istoga državnopravnoga položaja, ali i divergentni, odnosno postoji stalna napetost i nikada do kraja ostvareno jedinstvo srpskoga i hrvatskoga kao jednoga jezika unatoč pokušajima, unatoč velikoj sličnosti. Hrvatski je standardni jezik zapravo onaj isti književni jezik koji se stoljećima izgrađivao, samo je normiran i kodificiran da bi mogao biti sredstvom javne komunikacije.

U inozemnoj se literaturi često govori o jezičnoj integraciji i dezintegraciji, odnosno o pokušajima ujednačivanja jezične norme tijekom 20. st., ali i o stalnim i društvenim i jezičnim napetostima između Zagreba i Beograda (Jaroszewicz 2006), dokazujući time i nehotice da zapravo nikad nije funkcionirao jedan jezik te da je prejednostavan zaključak kako je nacionalizam kriv za raspad „jedinstvenog srpsko-hrvatskog jezika 1991.” (Greenberg 2005, 15). Da je riječ o jednom jeziku, ne bi čitavo razdoblje zajedničke države bilo toliko sporova o njem³⁴.

Svi koji govore o policentričnosti srpskohrvatskoga ne priznavajući postojanje više samostalnih jezika, ali i svi koji priznaju stvarnost, tj. postojanje hrvatskoga i srpskoga i koji smatraju da su oni nastali raspadom Jugoslavije, ne uzimaju u obzir dvije činjenice. Jedna je da je hrvatski (drugi jezici nisu predmet našega razmatranja) postojao i prije državne zajednice i drugo da je unatoč svim konvergentnim procesima taj „zajednički” jezik funkcionirao kao dva, zvali mi to varijantama ili jezicima, svejedno s obzirom na to da ta granica nije nikad u znanosti bila čvrsto postavljena. Stoga usporedba s engleskim (ili njemačkim, španjolskim i drugim policentričnim jezicima) nije valjana iz dvaju kutova gledanja, iz povijesnoga jer se u engleskom slučaju radi o jednom jeziku iz kojega se razvilo više varijanata, i iz budućnosnoga jer je moguće da se neka od tih varijanti razvije u samostalan jezik. Maček (1997) spominje više primjera zanimljivih za ovu temu. Postoje u Americi zagovornici naziva *američki jezik*, još je 1937. H. L. Mencken objavio povijest engleskoga jezika u Americi pod naslovom *American Language*, u državi Illinois u ustavu (iz 1923) piše da je službeni jezik te države američki, a norveški pak izdavači razlikuju prijevode s britanskoga engleskoga i s američkoga. Činjenica je da razlike postoje svugdje u svijetu, da se trebaju proučavati, ali da se ne treba pritom ići u krajnost pa ih zanemarivati tamo gdje postoje ili ih

³⁴ Usp. i sam naslov knjige H. Jaroszewicza.

preuveličavati tamo gdje su neznatne. U hrvatskom i srpskom jezičnom odnosu bilo je i jednoga i drugoga često potaknuto političkim odnosima. Kad se riješe izvanjezični utjecaji, možda će odnosi srpskoga i hrvatskoga jednoga dana dosegnuti razinu odnosa danskoga i norveškoga jezika. Unatoč velikoj jednakosti oni su dva jezika. I nikomu to ne smeta. Bez obzira na sve različitosti na svim jezičnim razinama, pa i na navedene ovdje, komunikacija je moguća bez prevoditelja kao što je moguća primjerice u nordijskim zemljama. Mogućnost sporazumijevanja dokazuje samo da je riječ o srodnim jezicima i ništa više, npr. neki se Hrvati jako lako mogu sporazumijevati sa Slovencima, a neki pak s Makedoncima. Na kraju krajeva jezikom se zovu različiti idiomi, nema čvrstoga kriterija za razdiobu jezika i dijalekta (otuda i pojava naziva *kulturni dijalekt* umjesto standardni jezik), a teorija policentričnih jezika samo je jedna u mnoštvu lingvističkih teorija koja sutra može biti zastarjela, odnosno zamijenjena nekom drugom pa nema razloga na tolikom inzistiranju na terminološkom određenju. Zvali se hrvatski i srpski standardni idiomi varijantama ili jezicima, sadržaji pojmova ostaju isti, odnosno dva su pojma, svaki sa svojim sadržajem. I to je jedino bitno.

Kad se govori o razlikama među varijantama, s obzirom na to da je riječ o jednom jeziku, te se razlike moraju prema našem modelu neutralizirati da bi on ostao jedan, isti jezik. Kad te razlike nije moguće neutralizirati, ne može se više govoriti o istom jeziku. Čak i u vrijeme kad su hrvatski i srpski smatrani istim jezikom, razlike se nikad nisu mogle neutralizirati do te mjere da bi taj i takav jezik bio „naš” gledano s objiju strana. Ilustrirat ćemo to jednostavnim primjerom iz tvorbe. Da je riječ o jednom jeziku, tada bi izvedenice *sisavac* i *sisar*, *morfem* i *morfema*, *učiteljica* i *učiteljka*, *jednadžba* i *jednačina* bile sinonimi kao što su sinonimi *gledatelj* i *gledalac*. Naime, tvorbene su doublete, ako se ne razjednače, kao što su se razjednačili *slušać* i *slušatelj*, sinonimi, a ovdje je riječ samo o nekom potencijalnom tvorbenom modelu u kojem su to sinonimne tvorbe. Ni u hrvatskom ni u srpskom takav se tvorbeni model nigdje ne ostvaruje, te se razlike, čak ako ih smatramo i minimalnima, ne mogu nikako neutralizirati da bismo ostali u granicama istoga. U hrvatskom *hirurg* i *kirurg* nisu inačice, niti su *mahune* i *boranija* sinonimi, dok su *organization* i *organisation* u engleskom inačice, a u austrijskom *Tomate* i *Paradeis* su sinonimi unatoč njihovoj razgraničenoj upotrebi. I to je ta bitna kvalitativna razlika koja razdvaja dva entiteta.

Sve ima svoje lice i naličje. Istina je da se današnji nazivi *hrvatski jezik* i *hrvatski narod* ne mogu prenijeti u prošlost s današnjim sadržajem pojma, ali i obratno, primjerice ondašnji *bosanski* ili *dalmatinski* nije istoga značenja kao što su danas. Dalje, istina je da se nacije stvaraju uglavnom u 19. st.

i stvarno ih ne treba praviti prije nego što postoje, ali se ne može tvrditi da Reljkovićeve gramatika iz 18. st. nije gramatika hrvatskoga jezika zato što u naslovu ima pridjev *slavonska* (Kordić 2005). Da je ona samo slavonska, ne bi bila Ličaninu Šimi Starčeviću uzorom. Po tome se kriteriju ni Dante ne bi smatrao talijanskim piscem, ni Schiller njemačkim jer sve do 19. st. nije bilo talijanske i njemačke nacije. Istina je da hrvatski jezik, ako se primijeni model Heinzea Klossa (1967), nema abstand-autonomiju kakvu ima, primjerice, mađarski, ali je i istina da kao i mnogi drugi jezici koji su uvelike jednaki (slični) nekim drugim jezicima, obavlja sve funkcije za potrebe hrvatskoga društva koje obavlja i mađarski za potrebe mađarskoga društva.

Zaključak

Budući da ne postoji objektivno mjerilo kojim bi se odredila granica identičnosti do koje bi dva entiteta bila jednaka, odnosno od koje bi bila različita, ne može se sa sigurnošću utvrditi kada *jednako* smanjivanjem jednakosti i povećavanjem različitosti postaje *različito*. Koliki je stupanj jednakosti među pojedinim romanskim³⁵ ili slavenskim jezicima? Na kraju krajeva, znanost sa sigurnošću ne može predvidjeti hoće li u budućnosti među nekim varijantama sadašnjih policentričnih jezika nadvladati divergentni procesi koji će ih toliko udaljiti da se odvoje u posebne jezike. Već se danas u mnogo slučajeva može pitati „a koji engleski”, tako da budućnosni scenarij po kojem bi bilo više engleskih koji se više ne bi ni zvali engleskim, nije uopće fikcija. Sad su dvočlani nazivi: američki engleski, australski engleski . . ., i nije nemoguće da jednoga dana otpadne drugi dio, da se neka od tih varijanti razvije u samostalan jezik, odnosno da se stvore novi engleski jezici³⁶, ili da se stvori *World English* (Crystal 1997), nešto slično poput „engleskoga Ujedinjenih naroda” (*United Nations English*). Danas je situacija s nastankom novih nadregionalnih kulturnih idioma sasvim drugačija nego što je bila u vrijeme kraljevskih kancelarija starih europskih dinastija ili u vrijeme prosvjetiteljstva.

Iz svega izlazi da se jednak model istosti, jednakosti i različitosti može primijeniti na odnose među idiomima bez obzira na to promatramo li ih sa stajališta genetske lingvistike ili sociolingvistike. Naime, u literaturi se tvrdi da na prostoru između slovenskoga, bugarskoga i makedonskoga postoji jedan dijasistem (dijalektni kontinuum) koji se prema genetskoj lingvistici

³⁵ Od toga ovisi i pitanje koliko je romanskih jezika, koliko ih je bilo primjerice krajem 18. st., a koliko ih je danas.

³⁶ Već se upotrebljava „etiketa ‘engleski jezici’ (*Englshes*)”; usp. Bugarski 2001, 12.

smatra jednim južnoslavenskim jezikom, a s druge se strane tvrdi da su hrvatski i srpski dva standardna jezika. Ovdje smo vidjeli da se i na jednoj i na drugoj razini ta dva idioma preklapaju, ali i da se razlikuju. O jednome, istome u kvantitativnom, pa stoga ni u kvalitativnom smislu, ne može biti govora. Logički je zaključak da se idiom kojim se govori u Hrvatskoj bilo u javnoj ili privatnoj komunikaciji naziva *hrvatski jezik*, bez atributa, a tek se u znanstvenom diskursu njegovu pojedini pojavni oblici trebaju imenovati.

U današnje vrijeme globalizacije i višejezičnosti teško je povlačiti bilo kakve granice. Stoga se samo možemo pitati gdje su granice jezika, što je varijanta istoga, a što je drugi jezik. Da je lako povući granice, ne bi se toliko razlikovale brojke koje pokazuju koliko je jezika u svijetu. Njihov broj nije jednoznačan ne zato što se ne mogu izbrojiti, nego zato što se metodologija izračuna razlikuje. Čini se da je u hrvatskom i srpskom slučaju imenovanje tih dvaju idioma i u prošlosti i u sadašnjosti za njihove govornike bilo mnogo važnije od vrste odnosa među njima. Jednako je tako i u znanosti. Razlike su se stalno priznavale, samo postoje razilaženja u imenovanju njihova statusa, odnosno nema slaganja jesu li one varijantnost istoga ili su različitost u jednakosti. Ako se prihvati da su jednojajčani blizanci, unatoč tolikoj sličnosti da smeta prepoznatljivosti i unatoč zajedničkomu porijeklu, različite osobe, tada nema razloga da se jednako ne gleda i na jezične entitete i identitete te da se konačno prihvate njihovi nazivi koje rabe njihovi govornici kako se ne bi više događalo da se jedno te isto različito naziva, kao što pokazuju ova dva primjera:

Primjer A: Prva autorica ovoga rada u svojim svjedodžbama i diplomama ima četiri naziva istoga jezika: *hrvatski ili srpski*, *materinski*, *hrvatskosrpski* i *hrvatski književni jezik*.

Primjer B: Englesko-hrvatski rječnik, koji je uređivao Rudolf Filipović, imao je tijekom svoja 24 izdanja različite naslove iako je nasuprot engleskomu uvijek bio isti jezik premda se to iz naslova ne bi moglo zaključiti:

Englesko-hrvatski rječnik, Zagreb 1955. (i iduća izdanja)

Englesko-hrvatskosrpski rječnik (1963, 1966, 1970)

Englesko-hrvatski rječnik (1971)

Englesko-hrvatski ili srpski rječnik (1974–1990)

Englesko-hrvatski rječnik (1991. i dalje).

U ovom je radu bilo riječi uglavnom o odnosima istosti, jednakosti i različitosti na razini idioma kao cjeline. Postavlja se pitanje što je s odnosima na pojedinim razinama, prozodijskoj, gramatičkoj, leksičkoj ... Ako je riječ o istosti, o jednom idiomu, onda je sve isto, jedno. Ako je riječ o varijantama, onda se razlike mogu samo neutralizirati da bi ostalo isto, jedno. Ako se utvr-

di da su posrijedi, primjerice, dva jezika velike jednakosti, tada se na svakoj jezičnoj razini treba posebice utvrditi koliki je stupanj jednakosti. Ono što se laiku može činiti isto, nije isto, nego je jednako, npr. hrv. *sin*, *sir* i slov. *sin*, *sir* nisu iste riječi, nego su jednake jer pripadaju dvama jezicima. Ako se tvrdi da su hrvatski i srpski jezik dva jezika, sve što se podudara u njima jednako je (pa i *sir*, *sin*, *nebo*, *zemlja* ...), a ne isto. Smatramo da se ne može govoriti o istosti čim su dva idioma. Stoga se pojam *istost* treba najprije jasno definirati. U literaturi on često dolazi u značenju 'jednakost', što se vidi i iz ovoga navoda: „Odnos istosti i razlikovnosti među jezicima, dijalektima i idiomima³⁷ očituje se na svim jezičnim razinama (leksičkoj, frazeološkoj, morfološkoj, fonološkoj, morfonološkoj, fonetskoj, sintaktičkoj i onomastičkoj), ali ne mora se uvijek odražavati jednako na svim tim razinama. Odnosi istosti i razlikovnosti ovise o stupnju bliskosti među jezicima, a unutar jezika među narječjima, dijalektima i idiomima” (Barac-Grum 1997, 41). Slažemo se da se model može primijeniti na bilo koji idiom, dodajemo samo da istosti nema među idiomima, ima samo jednakosti pogotovo ako su posrijedi srodni idiom ili idiomu u kontaktu.

Za varijante je karakteristično da su sociolingvističke kategorije kao i standardni jezik i da funkcioniraju potpuno jednako kao i on. One su njegov konkretni ostvaraj, on se ostvaruje u njima. Kao i kod drugih idioma, ne postoje čvrsti kriteriji kojima bi se precizno moglo utvrditi kad su dva jednaka (slična) idioma varijante jednoga jezika, a kad su dva jezika. „Razlog ovome jeste nepostojanje univerzalno validnih i prihvaćenih kriterijuma za određivanje što upravo čini jedan jezik, ili kada je opravdano govoriti o jednom jeziku ili varijetetu nasuprot dva ili više njih” (Bugarski 2001, 12–13).

Složivši se da je riječ o dva jezična entiteta, ne bi se trebalo iscrpljivati u dokazivanju njihova statusa, nego bi trebalo svu energiju usmjeriti u njihovo opisivanje te ih istraživati s kontaktološkoga stajališta kao što se istražuju bilo koji srodni jezici koji su u dodiru. Jezik ima jaku simboličku ulogu koja se ostvaruje i u njegovu nazivu. U novim je državama u upotrebi i u ustavima naveden nacionalni naziv jezika i jezikoslovlje treba prihvatiti tu stvarnost. Jasno je da među njima nakon gotovo stoljetnoga povijesnoga iskustva više neće biti konvergentnih procesa, dapače samo će se povećavati divergentne silnice. Uostalom, ionako već sutra stvarnost može izgledati drugačija jer će globalizacija, ali i višejezičnost sve većega broja stanovništva izbrisati mnoge granice pa će mnoge „male” jezike zamijeniti neki / neka od engleskih jezika / varijanata.

³⁷ Ovdje se misli na mjesne govore.

Literatura

- Ammon U., 1995, *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten*, Berlin, New York.
- Aristotel, 1992, *Metafizika*, prev. T. Ladan, Zagreb.
- Barac-Grum, V., 1997, *Istosti i razlikovnosti kao obilježja hrvatskih idioma u kontaktu*, (u:) *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova*, ur. S. Damjanović, Zagreb, I, str. 41-50.
- Béziau J.-Y., 2003, *Quine on Identity*, „Principia” 1-2, str. 1-15.
- Brozović D., 1970, *Standardni jezik*, Zagreb.
- Brozović D., 1988, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, (u:) D. Brozović, P. Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II. izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb, str. 1-5.
- Brozović D., 2004, *O dijalektologiji kao jezikoslovnoj disciplini*, „Suвременa lingvistika”, god. 30, sv. 1-2, br. 57-58, str. 1-12.
- Brozović D., 2006, *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*, Zagreb.
- Bugarski R., 2001, *Lica jezika : Sociolingvističke teme*, Beograd.
- Crystal D., 1997, *English as a Global Language*, Cambridge.
- Czerwiński M., 2005, *Język - ideologia - naród : Polityka językowa w Chorwacji a język mediów*, Kraków.
- Damjanović S., 1991, *Rajićeva izdanja Relkovićeva Satira, Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića* (Znanstveni skup; Nova Gradiška, 25, 26. i 27. listopada 1984), JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, str. 133-144.
- Fishman J. A., 1978, *Sociologija jezika*, prev. S. Janković, Sarajevo.
- Frege G., 1995, *Osnove aritmetike*, prev. M. Hudoletnjak Grgić i F. Grgić, Zagreb.
- Glovacki-Bernardi Z., 1992, *O nekim vidovima jezične situacije u Austriji*, „Suвременa lingvistika” 34, str. 367-376.
- Greenberg R. D., 2005, *Jezik i identitet na Balkanu : raspad srpsko-hrvatskoga*, prev. A. Petić-Stantić, Zagreb.
- Gröschel B., 2003, *Postjugoslavische Amtssprachenregelungen - Soziolinguistische Argumente gegen die Einheitlichkeit des Serbokroatischen?*, „Srpski jezik” 8 (1-2), str. 135-196.
- Halder A., 2002, *Filozofijski rječnik*, prev. A. Sesar, Zagreb.
- Jaroszewicz H., 2006, *Jugosłowiańskie spory o status języka serbsko-chorwackiego w latach 1901-1991*, Wrocław.
- Jezik i identiteti*, ur. J. Granić, Zagreb - Split 2007.
- Kačić M., 1997, *Zašto hrvatski ne može nikako biti hrvatskosrpski*, (u:) *Prvi hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova*, ur. S. Damjanović, Zagreb, I, str. 263-273.
- Katičić R., 1978, *O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine*, „Filologija” 8, str. 65-179.
- Katičić R., 1986, *Identitet jezika*, (u:) *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb, str. 41-64.
- Klajn I., 1996, *Leksika*, (u:) *Srpski jezik*, ur. M. Radovanović, Opole, str. 37-86.
- Kloss H., 1967, „Abstand” languages and „Ausbau” languages, „Anthropological Linguistics” IX, str. 29-41.
- Kordić S., 2005, *U službi politike*, „Književna republika”, III (7-8), str. 171-200.
- Kripke S., 1997, *Imenovanje i nužnost*, prev. T. Ogrinšak, Zagreb.
- Lacey A. R., 2006, *Rječnik filozofije*, prev. F. Grgić, Zagreb.

- Lisac J., 2003, *Hrvatska dijalektologija*, 1. *Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Zagreb.
- Maček D., 1997, *Simbolika i pragmatika standardizacije jezika*, „*Suvremena lingvistika*” 43/44, str. 141-151.
- Mićanović K., 2006, *Hrvatski s naglaskom*, Zagreb.
- Mihajlović V., 1982–1984, *Posrbice od Orfelina do Vuka*, I–II, Novi Sad.
- Noonan H., 2006, *Identity*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2006 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/win2006/entries/identity/>>. (Pristupljeno 17. veljače 2008.)
- Oczkova B., 2006, *Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej*, Kraków.
- Savellos E., 1990, *On Defining Identity*, „*Notre dame Journal of Formal Logic*” 3, str. 476-484.
- Škiljan D., 1998, *Javni jezik*, Beograd.
- Tafra B., 2003, *Dijakronijski aspekti normiranja hrvatskoga jezika*, (u:) *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002*, ur. S. Botica, Zagreb, str. 305-319.
- Tafra B., 2005, *Bliskoznačni odnosi u leksiku*, (u:) *Od riječi do rječnika*, Zagreb, str. 213-226.
- Težak S., 2002, *Hrvatsko-srpski rječnik Gospe Sabine*, (u:) *Jezični prijelomi i mijene u hrvatskoj umjetnosti riječi*, Zagreb, str. 154-157.
- Thomas P.-L. 2003, *Le serbo-croate (bosniaque, croate, monténégrin, serbe) : De l'étude d'une langue à l'identité des langues*, „*Revue des études slaves*” 74/2–3, str. 311-325.
- Wittgenstein L., 1987, *Tractatus logico-philosophicus*, prev. G. Petrović, Sarajevo.
- Žanić I., 2007, *Hrvatski na uvjetnoj slobodi : jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe*, Zagreb.

Boundary Determination of Language Entities on the Basis of (Un)Identity Models

(Summary)

A comprehensive model has been elaborated which determines sameness, equivalence and diversity relations. Sameness is the relation in which only one entity stands opposite to itself, in which there is a quantitative and qualitative identity. $a = a$ is the same (*Felix the cat is Felix the cat*), but $a = b$ is the same as well if $a = c$ and $b = c$ (*Ljubo Babić is Ksaver Šandor Gjalski*). Equivalence is the qualitative identity which denotes partial or complete correspondence of common properties of two or more entities. $a \approx b$ (*Two copies of the fifth Harry Potter sequel are the same*). Diversity is an unidentity. $a \neq b$ (*A beech is not an oak*). Unidentity model can be applied to the idioms interrelation in central South-Slavic language area, whether they are studied in terms of the genetic linguistics or sociolinguistics. To determine their boundaries, their relation should be determined first.